

Rolul anului 1991 în destinul Republicii Moldova

Sergiu MUSTEAȚĂ

Abstract

The year 1991 proved to be crucial for the Soviet republics, including for Moldova, and in result of incremental democratic transformations and the collapse of the USSR, the Republic of Moldova became an independent state. The year 1991 was the common starting point of independence for most of Soviet Union republics. After the events of August 1991, most of the world believed that the collapse of the Soviet Union meant a departure from the totalitarian past for the former Soviet territories, but the reality proved to be different for most of the former Soviet republics. However, the transition from a totalitarian to a democratic regime proved to be different for each post-Soviet state. If the 1989 year is considered the *annus mirabilis* or the collapse of a utopia, then the year 1991 is the beginning of the post-Cold War era. This paper highlights the most important events of the year 1991 and their impact on the Moldovan society.

Anul 1991 este, incontestabil, anul schimbării pentru spațiul sovietic, deoarece transformările demarate în anii '80 s-au finalizat cu dizolvarea URSS și apariția unor noi state independente. În același an se produc și alte evenimente pe glob care au schimbat vectorul geopoliticii mondiale, printre care intervenția militară a SUA în Golful Persic¹, izbucnirea războiului civil în Iugoslavia² etc. În 1991, în lume aveau loc 500 de conflicte violente de proporții³. Anul 1991 cu siguranță poate fi considerat o continuare a ceea ce a fost în 1989 pentru Europa Centrală și de Est, care a schimbat milioane de destine. Chiar dacă nu a existat inițial un proiect al reconstrucției, evenimentele din 1989-1991 au pus bazele societăților democratice contemporane înlocuind regimurile totalitare comuniste cu cele de-

¹ La 16 ianuarie 1991 începe operațiunea „Furtuna din deșert” sau Războiul din Golful Persic pentru eliberarea Kuwaitului, ocupat de Irak. Forțele aliate (SUA, Marea Britanie, Arabia Saudită, Kuwait), cu permisiunea ONU, încep operațiunile aeriene împotriva Irakului, iar la 24 februarie începe și ofensiva terestră, cunoscută sub denumirea operațiunea „Furtună din deșert”, care s-a încheiat la 28 februarie 1991 cu înfrângerea armatei lui S. Hussein și restabilirea puterii în Kuwait.

² La 25 iunie 1991, Croația și Slovenia se proclamă state independente. Guvernul central n-a recunoscut aceste decizii și au urmat ciocniri militare între formațiunile militare slovene și Armata Populară a Iugoslaviei. În octombrie 1991, Slovenia iese din componența federației iugoslave și este recunoscută rapid ca stat independent de mai multe state din lume. În Croația, începe războiul dintre croați și sârbi. ONU a trimis forțe de menținere a păcii. În noiembrie, Macedonia iese pașnic din componența Iugoslaviei, urmată în ianuarie 1992 de Bosnia-Herțegovina, cea din urmă provocând un război sângeros cu sârbii.

³ Conform datelor unui raport ONU.

mocratice. Dacă anul 1989 este considerat *annus mirabilis* sau *naufraziul utopiei*, atunci anul 1991 este începutul recesiunii mondiale⁴.

În condițiile colapsului URSS, anul 1991 a constituit pentru Republica Moldova începutul procesului de construire a unui stat democratic și independent. Pentru o mai bună înțelegere a stării lucrurilor de acum două decenii ne propunem să analizăm cele mai importante evenimente ale anului 1991 în contextul cărora s-a produs destrămarea Uniunii Sovietice și formarea noilor statelor independente.

După Plenara din aprilie 1985 a CC al PCUS s-au schimbat concepțiile de dezvoltare internă și de politică externă ale URSS. Perioada cuprinsă între 1985 și 1989 este considerată începutul mișcării democratice din Moldova, care a fost posibilă grație politicii promovate de M. Gorbaciov – restructurare (*perestroika*) și libertatea cuvântului (*glasnost*). În anii 1989-1991, URSS a fost cuprinsă de o criză politică profundă impulsionată în mare parte de mișcările de emancipare națională din republicile unionale. Majoritatea republicanilor unionale au optat pentru suveranitatea lor, iar țările baltice din start și-au revendicat dreptul lor la independență. La 3 iunie 1988 a fost constituită Mișcarea Democratică pentru Susținerea Restructurării, în fruntea căreia se afla intelectualitatea. Un rol important în promovarea ideilor democratice și de renaștere națională l-a avut Cenaclul „Alexei Mateevici”, condus de A. Șalaru. Una din primele ședințe ale Cenaclului a avut loc pe data de 15 ianuarie 1988 în preajma bustului lui Mihai Eminescu de pe Aleea Clasicilor din Grădina Publică din Chișinău. Pe parcursul anului 1989 au fost organizate numeroase întruniri publice (mitinguri, demonstrații), care au stimulat trezirea conștiinței naționale a cetățenilor RSSM. Alegerea la 25 februarie 1990 a primului Parlament al Republicii Moldova pe cale democratică (Sovietul Suprem al RSS Moldovenești) a marcat evoluția mișcării de renaștere și eliberare națională. Renunțarea la monopolul politic al Partidului Comunist din RSSM a facilitat democratizarea societății moldovenești⁵. Eveni-

⁴ Vezi Ralf Dahrendorf, *Reflecții asupra revoluției din Europa*, București, Humanistas, 1993; Vladimir Tismăneanu, *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor*, Iași, Polirom 1999 (trad. rom. de Dragoș și Cristina Petrescu); Sorin Antohi, Vladimir Tismăneanu (eds), *Between Past and Future: The Revolutions of 1989 and Their Aftermath*, Central European University Press, New York and Budapest, 2000 (versiunea română de Marilena Andrei, Elena Neculcea, Livia Szász, *De la utopie la istorie: Revoluțiile din 1989 și urmările lor*, București, Curtea Veche, 2006); Stelian Tănase, *Istoria căderii regimurilor comuniste. Miracolul revoluției*, ed. a II-a, București, Humanitas, 2009.

⁵ Ideea renunțării la monopolul PCUS asupra puterii fusese lansată la Moscova de către Andrei Saharov în mai 1989 la Congresul Deputaților Poporului din URSS. M. Gorbaciov a propus revizuirea articolului 6 din Constituția URSS din 1977, care declara rolul conducător al PCUS, în cadrul Plenarei CC al PCUS din 5-7 februarie 1990. Propunerea de revizuire a art. 6 a fost ratificată la 14 martie 1990 la cel de-al III-lea Congres Extraordinar al Deputaților Poporului

mentele social-politice din 1990 au condus la crearea organelor puterii (Parlament, Guvern etc.), a Radioteleviziunii Naționale și a Agenției Naționale de Știri „Moldpress” și au finalizat cu declararea suveranității (23 iunie 1990)⁶.

Începutul anului 1991 a fost dramatic pentru republicile baltice, unde s-au confruntat direct dorința de libertate, democrație și independență a populației băștinașe cu autoritarismul sovietic, care dorea menținerea URSS. La 10 ianuarie 1991, M. Gorbaciov a adresat o notă ultimativă Sovietului Suprem al Lituaniei, prin care cerea „restaurarea constituției sovietice în țară și revocarea legilor considerate neconstituționale de autoritățile unionale”⁷. În urma confruntărilor de stradă dintre forțele de ordine și populația civilă la Vilnius, în zilele de 11-13 ianuarie au fost uciși 14 oameni și răniți peste 600. Câteva zile mai târziu, forțele speciale au omorât patru persoane din rândul protestatarilor la Riga. Marea Britanie a fost una din primele puteri din Vest care a dezaprobat acțiunile militare din Vilnius și Riga, susținând „reformele, și nu represile” și condamnând conducerea URSS pentru tentativa de camuflare a evenimentelor din Lituania⁸. În RSSM, forțele democratice iau atitudine și pe data de 13 ianuarie 1991, la Chișinău are loc mitingul Alianței Naționale pentru Independență „16 Decembrie”, la care a fost condamnată agresiunea sovietică împotriva Lituaniei⁹. Protestele din

din URSS. În noua redacție, art. 6 al Constituției URSS avea următorul conținut: „Partidul Comunist al Uniunii Sovietice, alte partide politice, precum și organizațiile sindicale, de tineret, alte organizații obștești și mișcări de masă participă la elaborarea politicii statului sovietic, în administrarea treburilor de stat și obștești prin intermediul reprezentanților lor în Sovietele de Deputați ai Poporului”. La Chișinău, guvernul RSSM, în contextul apropierii datei alegerilor în Sovietul Suprem al RSSM, a fost nevoit să înregistreze primele patru organizații politico-culturale încă la 26 octombrie 1989: Frontul Popular din Moldova (lider I. Hadărcă), Mișcarea Unitate-Edinstvo (A. Lișețki), Gagauz Halci (S. Bulgac) și Asociația Cultural-Socială a Bulgarilor „Vozrojdenie” (I. Zabunov). Primul partid politic înregistrat oficial în Republica Moldova a fost Partidul Social Democrat, creat la 13 mai 1990, care avea inițial trei copreședinți: Alexandru Coșeleu, Oazu Nantoi și Ion Negură. A se vedea Igor Cașu, *Gorbaciov propunea anularea rolului conducător al PCUS în februarie 1990*, <http://www.europalibera.org/content/article/2299780.html> (ultima accesare 09.02.2011).

⁶ Vezi mai multe detalii privind perioada 1985-1991 în articolele: S. Musteață, *Lecțiile independenței Republicii Moldova – tranziția de la totalitarism la democrație*, In: Limba Română. Revistă de știință și cultură, Anul XXI, nr. 3-6 (189-192), 2011, 361-372; S. Musteață, *Dilemele Republicii Moldova*. In: Archiva Moldaviae, IV, 2012, 103-124.

⁷ Moldova Suverană. Cotidian al Sovietului Suprem și al Guvernului RSS Moldova, 10 ianuarie 1991.

⁸ Marea Britanie a dezaprobat acțiunile militare ordonate de guvernul sovietic la Vilnius și Riga, a declarat că susține „reformele, și nu represile” și a condamnat conducerea URSS pentru încercarea de a camufla evenimentele din Lituania.

⁹ Igor Cașu, *Cronologia URSS 1991*, Radio Europa Liberă, 16.03.2011, <http://www.europalibera.org/content/article/2339685.html> (ultima accesare 20.09.2014).

republicile baltice au condus la ieșirea lor din componența URSS: independența Lituaniei a fost declarată la 11 martie 1990, independența Letoniei și a Estoniei – la 3 martie 1991.

Spre deosebire de Lituania, Letonia sau Georgia, RSS Moldova a fost ocolită de confruntări soldate cu victime. La Chișinău au avut loc, pe parcursul anilor 1989-1991, mai multe acțiuni stradale, care s-au finalizat cu arestări și ciocniri cu forțele de ordine. În acest context, menționăm doar câteva exemple:

- pe data de 12 martie 1989 la un miting de protest pentru prima dată a fost ridicat din mulțime tricolorul. Cei mai activi manifestanți au fost arestați. După mai multe solicitări de a fi eliberați, la 31 mai 1989 un grup de cetățeni au declarat prima grevă a foamei în fața monumentului lui Ștefan cel Mare în semn de protest împotriva deținerii persoanelor arestate în cadrul demonstrațiilor din 12 martie 1989.
- la 28 iunie 1989 pentru prima dată a fost organizat la Chișinău un miting de protest împotriva ocupării Basarabiei de către URSS. Astfel, simpatizanții Frontului Popular din Moldova au împiedicat realizarea mitingului consacrat „eliberării Basarabiei de sub jugul moșieresc român și reunirea ei cu patria sovietică” planificat tradițional de către autoritățile comuniste. Biroul CC al PCM a condamnat acțiunile FPM considerându-le drept dăunătoare din punct de vedere politic.
- conducerea republicilor baltice, Georgiei, Armeniei au renunțat la parada militară din 7 noiembrie 1989, autoritățile de la Chișinău au decis realizarea ei. Dar, în dimineața zile de 7 noiembrie 1989 un grup de cca. 100 oameni au ieșit cu lumânări în fața tancurilor sovietice pregătire pentru parada militară. Odată ajunsă în Piața Victoriei coloana Frontului Popular din Moldova conducerea PCM a părăsit tribuna centrală și astfel au compromis organizarea paradei militare de 7 noiembrie 1989 de la Chișinău¹⁰.
- câțiva tineri care au încercat să protesteze în fața Ministerului de Interne împotriva acțiunilor miliției din 7 noiembrie au fost arestați. Fapt, care a provocat adunarea spontană a oamenilor în fața ministerului și scandarea „Arestați – eliberați!” care au fost și ei atacați și loviți cu bastoane de milițieni. Către orele 18.00 în fața Ministerului de Interne se adunase deja peste 1000 de oameni, fiind blocat circuitul pe strada centrală. Din clădirea ministerului au ieșit 200-300 de milițieni care au atacat mulțimea. Un grup de deputați au venit la sediul Ministerului de Interne i-au propus lui V. Voronin, ministru

¹⁰ Gh.E. Cojocaru, *1989 la Est de Prut*, Chișinău, Prut Internațional, 2001, p. 188-189.

de interne de atunci, să ordone retragere trupelor. Sub presiunea străzii au fost eliberați arestații. În timp ce coloana se deplasa spre Piața Victoriei din clădirea Ministerului de Interne a început să se tragă cu gloanțe oarbe și s-au auzit rafale de pistol-automat care au provocat mulțimea la acțiuni violente. Astfel protestatarii au început a arunca cu pietre în clădirea Ministerului de Interne. Către orele 23.00 în Piața Victoriei se adunase deja cca. 5000-6000 de oameni care cereau demisia lui S. Grosu, V. Pșenicinikov, I. Kalin, V. Semionov.

- În rezultatul evenimentelor din 7 și 10 noiembrie s-a încercat acuzarea și dizolvarea FPM, dar autoritățile nu au îndrăznit să aplice acest scenariu. La conferința de presă din 12 noiembrie 1989 de la Ministerul de Interne s-a aflat că în noaptea de 10 noiembrie la aeroportul din Chișinău au aterizat 10 avioane militare având la bord peste 2000 de militari ai trupelor speciale ale Ministerului de Interne al URSS, comandant fiind general-locotenentul Vladimir Dubenjuk, care a declarat că a venit la Chișinău la chemarea conducerii republicii.

Deși spiritele erau încinse și în Moldova, totuși, la Chișinău, atât publicul larg cât și elitele politice au participat cu o doza mai mare de prudență. Între 1989 și 1991 mișcarea de renaștere națională era în continuă creștere și avea un impact direct asupra societății și clasei politice de la Chișinău. Astfel, la 4 februarie 1991, Petru Lucinschi, este nevoit să demisioneze din funcția de prim-secretar al CC al PCM, fiind substituit de Grigore Eremei¹¹. După modificarea articolului 6 din Constituția URSS, rolul PCUS a fost în continuă scădere¹². Primele organizații social-politice (politico-culturale) de alternativă au fost înregistrate la Chișinău în toamna anului 1989. Primul partid politic înregistrat oficial în Moldova a fost Partidul Social Democrat din Moldova, creat la 13 mai 1990. Deși Universitatea Marxism-leninismului de la Chișinău și Cursurile de calificare a cadrelor de partid, sovietice și ideologice ale CC al PCM au fost închise încă în luna iunie 1990, în majoritatea universităților s-au predat cursurile de istorie a PCUS și de comunism științific până la finele anului de studii 1990-1991.

În anul 1990, la Chișinău s-au produs mai multe evenimente semnificative: alegerile libere în Sovietul Suprem al RSSM, adoptarea Drapelului și Stemei de Stat, modificarea denumirii republicii din RSS Moldovenească în RSS Moldova,

¹¹ Iurie Gogu, *Istoria Românilor dintre Prut și Nistru. Cronologie comentată (1988-2010)*, Chișinău, 2010, msc.

¹² În noua redacție, articolul 6 avea următorul conținut: „Partidul Comunist al Uniunii Sovietice, alte partide politice, precum și organizațiile sindicale, de tineret, alte organizații obștești și mișcări de masă participă la elaborarea politicii statului sovietic, în administrarea treburilor de stat și obștești prin intermediul reprezentanților lor în Sovietele de deputați ai poporului”.

crearea comisiei de elaborare a Constituției, Declarația de suveranitate de la 23 iunie 1990, alegerea președintelui RSS Moldova etc. Pe de o parte observăm un proces de democratizare a societății moldovenești, revenirea la valorile naționale, iar pe de altă parte Moscova a stimulat separatismul în Moldova, care a condus la formarea Republicii Sovietice Socialiste Găgăuzia și a Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești Nistrene¹³. La rugămintea autorităților de la Chișinău de a se lua măsuri în privința mișcărilor separatiste, M. Gorbaciov, președintele URSS, semnează la 22 decembrie 1990 un decret care garanta integritatea RSSM, doar în cadrul URSS. Acest fapt a fost mai degrabă o avertizare la adresa mișcării de renaștere națională, decât o intenție de a asigura liniștea și integritatea RSS Moldova.

Pe parcursul 1990-1991 conducerea centrală încerca insistent să găsească diverse soluții capabile să împiedice destrămarea URSS. Congresul IV al Deputaților URSS desfășurat la Moscova în decembrie 1990 a decis organizarea la 17 martie 1991 a referendumului unional privind menținerea URSS. RSS Moldova, împreună cu alte cinci republici (Estonia, Letonia, Lituania, Georgia și Armenia), în ciuda presiunilor exercitate de organele centrale de stat, nu a participat la acest scrutin, dar raioanele din stânga Nistrului, precum și unele instituții de pe malul drept au participat. În celelalte republici, prezența la vot a fost de cca 80%, din care 76% au votat pentru menținerea URSS¹⁴. După toate probabilitățile, rezultatele obținute le ofereau autorităților sovietice un suport legal în favoarea integrității URSS, dar acestea nu au putut opri procesele de afirmare a suveranității și tendințele de independență din republicile unionale. O dovadă în acest sens a fost și puciul din august 1991, care în pofida intenției de a opri dezintegrarea, în final a facilitat procesul colapsului URSS.

În contextul respectiv, RSS Moldova începe să se manifeste treptat ca entitate politică autonomă atât pe plan național, cât pe plan internațional¹⁵. Mircea Snegur efectuează, între 11 și 17 februarie 1991, prima sa vizită oficială în calitate de președinte la București. Vizita în România s-a realizat în contextul specificului mișcării de eliberare națională, cât și intențiilor de stabilire a relațiilor

¹³ Vezi: Gheorghe Cojocaru, *Separatismul în slujba Imperiului*, Chișinău, 2000. Deputații din Sovietul Suprem al RSS Moldova originari din raioanele din stânga Nistrului nu au susținut proiectele naționale de adoptare a simbolicii statale, iar la 12 martie 1991, Sovietul Suprem de la Tiraspol a interzis folosirea scrisului cu caractere latine pe teritoriul din stânga Nistrului.

¹⁴ Vezi mai multe detalii despre referendum în intervenția lui I. Cașu de la Radio Europa Liberă din 17.03.2011 – RSSM și referendumul cu privire la păstrarea URSS din 17 martie 1991, <http://www.europalibera.org/content/article/2341090.html> (ultima accesare 05.08.2011).

¹⁵ În această ordine se înscrie și Hotărârea nr. 530-XII a Sovietului Suprem al RSSM de la 5 martie 1991, prin care a fost sistată încorporarea tinerilor în rândurile Armatei Sovietice și s-a hotărât că toți cetățenii RSSM vor satisface serviciul militar doar pe teritoriul Moldovei.

culturale, academice și politice cu România, care au fost în mare parte restricționate și controlate de autoritățile sovietice în anii 1944-1991. O lună mai târziu, la 25 martie 1991, A. Năstase, ministrul român de Externe, și Nicolae Țău, ministrul moldovean de Externe, au semnat Protocolul privind colaborarea dintre Ministerul Relațiilor Externe al RSSM și Ministerul Afacerilor Externe al României – primul document semnat împreună de miniștrii celor două țări¹⁶. Pe parcursul anului 1991 au urmat și alte întâlniri importante între Chișinău și București, cum ar fi o nouă întâlnire a președinților M. Snegur și I. Iliescu la București, vizita la Chișinău a prim-ministrului României, Petre Roman etc. Totodată, au fost semnate un șir de acte privind cooperarea în diferite domenii, în primul rând cultural și educațional. Astfel, în luna iulie 1991, 170 de profesori din Republica Moldova au plecat într-o vizită de două săptămâni în România, iar în toamnă a plecat la studii în România un nou grup de studenți¹⁷. În aceeași ordine de idei, pe data de 24 iunie 1991, Parlamentul României a declarat nul Pactul Ribbentrop-Molotov din 23 august 1939, iar trei zile mai târziu, cu prilejul comemorării a 51 de ani de la anexarea Basarabiei de către URSS, doi membri ai Comitetului de politică externă al Senatului SUA, senatorii republicani Jesse Helms (Carolina de Nord) și Larry Prester (Dacota de Sud), au prezentat Senatului american un proiect de rezoluție în favoarea autodeterminării și reunificării Basarabiei și Nordului Bucovinei cu România¹⁸. În perioada 26-28 iunie 1991, sub egida Parlamentului R. Moldova a avut loc Conferința Internațională „Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele sale pentru Basarabia”, unde participanți din 16 țări au declarat că „Pactul și Protocolul său adițional secret sunt nule *ab initio*, iar consecințele lor trebuie eliminate”¹⁹. Amintim aici și faptul că, la 27 martie 1991, pentru prima dată după anul 1944, la Chișinău s-a serbat unirea din 1918 a Basarabiei cu România. Deși problema reunificării Basarabiei cu România era pe larg discutată în public, liderii politici de atunci – I. Iliescu, M. Snegur, P. Lucinschi, P. Roman

¹⁶ Iurie Gogu, *Istoria Românilor dintre Prut și Nistru. Cronologie comentată (1988-2010)*, Chișinău, 2010, msc.

¹⁷ În anul 1990 pentru prima dată statul român a acordat burse pentru 1125 elevi, majoritatea R. Moldova, printre care 87 copii din Bucovina, 43 copii din reg. Odesa.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia. Raportul prezentat de Alexandru Moșanu, doctor, profesor, Președintele Parlamentului Republicii Moldova, 26 iunie 1991. In: M. Cernencu, A. Petrencu, I. Șișcanu, *Crestomație la istoria românilor, 1917-1992*, Chișinău, Universitas, 1993, pp. 249-273; Declarația de la Chișinău a Conferinței Internaționale „Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele sale pentru Basarabia”, 26-28 iunie 1991. In: M. Cernencu, A. Petrencu, I. Șișcanu, *Crestomație la istoria românilor, 1917-1992*, Chișinău, Universitas, 1993, p. 274. Vezi detalii la Igor Cașu, „Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele lui pentru Basarabia” (26-28 iunie 1991). *Europa Liberă*, 28.06.2011: <http://www.europalibera.org/content/article/24248708.html> (ultima accesare 05.08.2011).

– susțin că nu au discutat acest subiect la întâlnirile lor oficiale²⁰. Populația rusofonă din R. Moldova, inclusiv minoritatea găgăuză au reacționat antagonist la aceste schimbări. Discursul *pro-român* (limbă, istorie) au devenit o sperietoare pentru populația rusofonă care au acutizat și mai mult spiritele, în special din regiunile separatiste (Găgăuzia și Transnistria). Spre exemplu, odată cu aprobarea tricolorului și stemei de stat de către Parlamentul R. Moldova, deputații din partea stângă a Nistrului au refuzat să mai participe la ședințele forului legislativ de la Chișinău²¹.

În contextul schimbărilor din statele baltice și al mișcărilor din interiorul Moldovei, Frontul Popular din Moldova cere Parlamentului²², în cadrul mitingului din 10 mai 1991, adoptarea Declarației de independență, a legilor despre cetățenie, privatizare, despre Banca Națională, partide, presă, introducerea valutei naționale și naționalizarea averii PCM, adoptarea Codului funciar. Realizarea imediată a acestor solicitări a fost amânată din cauza mai multor factori, printre care discuțiile privind demisia prim-ministrului Mircea Druc. Frațiunea Frontului Popular din Moldova din Parlament a înmănat la 21 mai 1991 un protest semnat de 70 de deputați, prin care era dezaprobat modul de confirmare a componenței Guvernului, propusă de președintele Mircea Snegur. Acesta, la rândul lui, a învinuit FPM de destabilizarea situației social-politice din republică. În semn de protest, fracțiunea Frontului Popular a părăsit ședința în plen și a declarat că va reveni în sala de ședințe numai după ce președintele Snegur va propune Parlamentului Declarația de independență. Deputații membri ai FPM, intonând imnul „Deșteaptă-te, române!” s-au îndreptat spre Piața Marii Adunări Naționale, unde au avut loc incidente între manifestanți și polițiști. La 22 mai 1991, în Sovietul Suprem al RSS Moldova au avut loc discuții privind demiterea Guvernului Druc. Ele au început cu declarația președintelui Mircea Snegur referitor la evenimentele din 21 mai. Președintele Snegur a supus unui atac vehement fracțiunea parlamentară a Frontului Popular din Moldova, scriitorii, mișcările și organizațiile democratice, acuzându-i de provocarea evenimentelor din 21 mai. M. Snegur a cerut Parlamentului să adopte de urgență legea despre alegerea președintelui Republicii Sovietice Socialiste Moldova de către întreaga populație a

²⁰ Aceste afirmații reies din recente interviuri realizate de autorul articolului cu persoanele nominalizate (aprilie-mai 2011).

²¹ Pe 27 aprilie 1990 a fost adoptată legea despre Drapel de stat (Tricolorul – albastru, galben și roșu), situație care pe de o parte a fost un succes al mișcării naționale, pe de altă parte a fost un pas provocator pentru mișcările separatiste de la Comrat și Tiraspol. Pentru unii deputați din Tiraspol această ședință a Sovietului Suprem al RSSM a fost ultima la care au participat, cum ar fi în cazul lui Smirnov. Stema de Stat a RSS Moldova a fost adoptată abia la 3 noiembrie 1990.

²² Din primul Parlament al R. Moldova (1990-1994) făceau parte 380 deputați aleși nominal, conform circumscripțiilor.

țării²³. Sovietul Suprem a adoptat un proiect de lege prin care statutul prim-ministrului a fost egalat cu statutul unui membru de rând al guvernului (ministru, director general de departament), iar pentru destituirea prim-ministrului era suficient un minimum de 50% din voturi plus unul. Din 218 voturi valabile, 207 au fost pentru demiterea prim-ministrului Mircea Druc și doar 11 contra. Frațiunea FPM a înaintat președintelui Sovietului Suprem un protest, semnat de 60 de deputați. Au avut loc ciocniri între forțele de poliție și populația civilă, care erau concentrați în jurul sediului Sovietului Suprem. Situația de conflict din Sovietul Suprem a continuat în ziua următoare, când frațiunea agrarienilor a propus un proiect de declarație de independență a republicii, iar frațiunea FPM a dat citire protestului în legătură cu înlăturarea anticonstituțională a prim-ministrului M. Druc²⁴. Pozițiile FPM au fost criticate de un șir de lideri de opinie din Moldova. Unii dintre aceștia au constituit, la 13 iulie 1991, Forumul Democratic din Moldova (FDM), ca alternativă a PCM și FPM. Fondatorii FDM au venit cu inițiativa reconcilierii societății și a renunțării la confruntarea etnică²⁵.

După un șir de dezbateri, la finele lunii mai 1991, în funcția de prim-ministru este desemnat Valeriu Muravschi (28 mai 1991 – 1 iulie 1992). Noul guvern, pe lângă calamitățile de ordin politic, avea să se confrunte și cu cele naturale, căci la începutul lunii iulie au fost inundate cca 90 de localități. Tot la începutul lunii iulie 1991, Parlamentul Republicii Moldova a adoptat un șir de acte normative destinate să contribuie la afirmarea statalității moldovenești. Printre acestea se numără Legea cu privire la privatizare, care, pe de o parte, a creat noi posibilități, iar pe de altă parte, i-a dezamăgit pe marea majoritate a cetățenilor republicii deoarece nu și-au putut recupera proprietățile naționalizate de autoritățile sovietice; Legea cu privire la cetățenie, prin care cetățenia Republicii Moldova se acorda tuturor locuitorilor care s-au aflat pe teritoriul Republicii Moldova până la data de 23 iunie 1990 etc. Această din urmă lege este considerată una dintre cele mai flexibile în ce privește acordarea cetățeniei unui stat, în special în comparație cu statele baltice, unde au fost stabilite un șir de rigori pentru obținerea acestui drept.

Către mijlocul anului 1991, ponderea URSS pe plan extern scăzuse semnificativ. La 1 iulie 1991 are loc dizolvarea Organizației Tratatului de la Varșovia.

²³ La 23 mai 1991 Sovietul Suprem face o nouă schimbare în denumirea oficială a statului din R.S.S. Moldova în **Republica Moldova**.

²⁴ Iurie Gogu, *Istoria Românilor dintre Prut și Nistru. Cronologie comentată (1988-2010)*, Chișinău, 2010, msc.

²⁵ Vezi detalii la Igor Cașu, *Forumul Democratic din Moldova – alternativă la comuniști și frontişti (13 iulie 1991)*. In: *Europa Liberă*, 13.07.2011: <http://www.europalibera.org/content/article/24263996.html> (ultima accesare 05.08.2011).

Ungaria, Polonia și Cehoslovacia au convenit cu URSS asupra retragerii trupelor sovietice de pe teritoriile lor. Din acel moment, un șir de state est-europene și-au declarat intențiile de integrare în structurile NATO.

Colapsul URSS și declararea independenței Republicii Moldova

În perioada 18-21 august 1991, la Moscova are loc o tentativă de lovitură de stat, organizată de un grup conservator cu intenția de a împiedica destrămarea URSS, sau așa-numitul puci anti-Gorbaciov. Pe data de 18 august 1991, G. Ianaev, vice-președintele URSS, a semnat un decret prin care își asuma exercitarea atribuțiilor de președinte al URSS începând cu 19 august 1991:

În legătură cu faptul că Mihail Sergheevici Gorbaciov, din motive de sănătate, nu-și poate exercita funcțiile de președinte al URSS, am preluat în baza articolului 127 (7) al Constituției URSS, exercitarea obligațiilor de Președinte al URSS începând cu ziua de 19 august 1991²⁶.

În aceeași zi, conducerea sovietică, în persoana lui G. Janaev, V. Pavlov și O. Baklanov, declară stare de urgență în URSS și creează Comitetul de Stat pentru Starea de Urgență (CSSU al URSS):

1. În conformitate cu articolul 127 (7) al Constituției URSS și cu articolul 2 al Legii URSS „Cu privire la statutul juridic al stării de urgență” și satisfăcând cerințele largi ale populației cu privire la necesitatea adoptării celor mai hotărâte măsuri de preîntâmpinare a alunecării societății spre o catastrofă națională, de asigurare a legalității și ordinii, se instituie starea de urgență în unele localități ale URSS pe un termen de șase luni, începând cu ora 4 (ora Moscovei) a zilei de 19 august 1991.
2. Constituția URSS și legile URSS au o supremație necondiționată pe întreg teritoriul URSS.
3. În scopul administrării și efectuării eficiente a statutului stării de urgență, a crea Comitetul de Stat pentru Starea de Urgență în URSS (CSSU al URSS) în următoarea componență: O.D. Baklanov – prim-vicepreședinte al Consiliului de Apărare al URSS, V.A. Krucikov – președinte al Comitetului pentru Securitatea Statului al URSS, V.S. Pavlov – prim-ministru al URSS, B.K. Pugo - ministru al Afacerilor Interne al URSS, V.A. Starodubțev – președinte al Uniunii Țăranilor al URSS, A.I. Tizeakov – președinte al Asociației Întreprinderilor de Stat și Obiectivelor din Industrie, Construcții, Transporturi și Telecomunicații a URSS, D.T. Iazov – ministru al Apărării al URSS, G.I. Ianaev – președinte al URSS.

²⁶ Decretul vicepreședintelui URSS cu privire la exercitarea obligațiilor de președinte al URSS începând cu 19 august 1991, 18 august 1991. In: Noutățile Chișinăului, 20 august 1991.

4. Hotărârile CSSU al URSS sunt obligatorii pentru executarea necondiționată de către toate organele puterii și ale administrației, de către persoanele oficiale și cetățenii de pe întreg teritoriul URSS”²⁷.

La Chișinău situația a fost una plină de neliniște, însă relativ stabilă, conducerea republicii reușind să mențină situația sub control. La 20 august 1991, Televiziunea și Casa Radioului de la Chișinău au fost luate sub pază de oamenii care optau pentru democrație, iar președintele Republicii Moldova a emis Decretul cu privire la crearea Consiliului Suprem de Securitate al Republicii Moldova. La 21 august 1991 a fost adoptată Declarația Parlamentului Republicii Moldova prin care se condamnău acțiunile de la Moscova, lovitura de stat fiind calificată „drept o gravă crimă de stat îndreptată împotriva suveranității republicilor, care poate aduce popoarelor prejudicii enorme”. În această Declarație, organul legislativ îi îndemna pe soldații și ofițerii Armatei Sovietice să nu ia parte la acțiuni ce contravin normelor constituționale și să nu uite de necesitatea respectării drepturilor omului și a organelor legitime ale puterii de stat locale, iar cetățenii Republicii Moldova erau chemați să respingă calea violenței și a dictatului, iar în caz de uzurpare a puterii de stat să manifeste nesupunere civică²⁸.

Totodată, la 21 august 1991, Parlamentul Republicii Moldova adoptă Hotărârea cu privire la situația din Republica Moldova în legătură cu lovitura de stat din URSS, prin care se recunoaște că M. Gorbaciov a fost înlăturat nelegitim din funcția de președinte al URSS de către un grup de aventurieri politici de orientare reacționară, și aprobă Declarația Parlamentului Republicii Moldova privind situația din URSS. În aceeași ordine de idei, Moldova propune deputaților poporului ca la apropiata sesiune a Sovietului Suprem al URSS să ceară demisia lui A. Lukianov, președinte al Sovietului Suprem al URSS, pentru poziția și rolul lui în evenimentele de la 18-19 august 1991. În Hotărâre se cere organelor republicane și locale ale puterii de stat și administrației de stat să se conducă cu strictețe în activitatea lor de legislația republicii, iar Comitetul pentru Securitatea Statului, Ministerul de Interne și Procuratura Republicii Moldova, de comun acord cu organele autoconducerii locale, să stabilească persoanele care au executat deciziile ilegale ale așa-zisului „comitet de stat pentru starea excepțională în URSS” sau au contribuit la îndeplinirea lor și să le tragă la răspundere conform legii²⁹.

²⁷ Declarația conducerii sovietice despre instituirea stării de urgență în unele localități ale URSS începând cu ora 4 (ora Moscovei) a zilei de 19 august 1991. Semnatari G. Janaev, V. Pavlov, O. Baklanov. In: Sovetskaja Moldavija, 20 august 1991.

²⁸ Declarația Parlamentului Republicii Moldova, 21 august 1991. In: Sfatul Țării, 22 august 1991.

²⁹ Hotărârea cu privire la situația din Republica Moldova în legătură cu lovitura de stat din URSS. In: Moldova Suverană, 22 august 1991.

La 22 august 1991, M. Gorbaciov revine la Moscova după trei zile de arest petrecute la reședința din Crimeea, iar la 25 august demisionează din funcția de secretar general al PCUS, ceea ce a însemnat căderea puterii partidului unic în URSS. Pe data de 23 august 1991, Prezidiul Parlamentului Republicii Moldova aprobă Hotărârea cu privire la Partidul Comunist din Moldova, prin care „se interzice activitatea Partidului Comunist din Moldova pe întreg teritoriul republicii și se naționalizează întreaga avere a PCM”³⁰. În aceeași zi, M. Snegur, președintele Republicii Moldova, solicita, printr-o telegramă oficială, ajutorul lui M. Gorbaciov, ministrul Apărării și președintele URSS, și al lui B. Elțin, președintele RSFSR, în problema acțiunilor liderilor separatiști din autoproclematele republici nistreană și găgăuză (Smirnov, Ryleakov, Pologov, Topal, Chindighelean ș.a.) și a susținerii lor de către I. Morozov, șeful Comandamentului Regiunii Militare Odesa. În telegramă se menționa că liderii separatiști din Moldova au susținut oficial lovitură de stat din august 1991 și ar trebui, prin urmare să fie considerați un comitet criminal care continuă să acționeze în spiritul „Comitetului de Stat pentru Stări Excepționale” cu sprijinul trupelor Regiunii Militare Odesa. În acest context, M. Snegur îl roagă pe M. Gorbaciov să dea dispozițiile corespunzătoare Comandamentului Regiunii Militare Odesa pentru încetarea acordării ajutorului criminalilor de stat sus-menționați³¹.

Puciul de la Moscova a fost o ultimă încercare a unui grup de nomeclaturiști de la Moscova, în special din rândul organelor de forță, de a menține URSS. Reacția majorității republicilor unionale a fost diametral opusă puciștilor. De aceea, după evenimentele de la Moscova a urmat valul declarațiilor de independență ale republicilor unionale: 24 august - Ucraina, 27 august - Moldova, 31 august - Uzbekistan și Kirghizia (ori Kyrgyzstan), 9 septembrie - Tadjikistan, 18 octombrie - Azerbaidjan etc., ultimul declarându-și independența Kazahstanul, la 16 decembrie 1991.

Astfel, la 27 august 1991, Parlamentul Republicii Moldova, prin vot nominal, aprobă Declarația de independență și imnul național „Deșteaptă-te, române”:

„Republica Moldova este un stat suveran, independent și democratic, liber să-și hotărască prezentul și viitorul, fără nici un amestec din afară, în conformitate cu idealurile și năzuințele sfinte ale poporului în spațiul istoric și etnic al devenirii sale naționale.”

³⁰ Hotărâre cu privire la Partidul Comunist din Moldova, nr. 683-XII din 23.08.1991. In: Sfatul Țării, 24 august 1991.

³¹ Telegramă Președintelui URSS, tov. Gorbaciov M.S. Copie: Ministrului Apărării al URSS. Copie: Președintelui RSFR, tov. Elțin B.N., Chișinău, 23 august 1991, M.I. Snegur, Președintele Republicii Moldova.

Din momentul adoptării Declarației de independență Republica Moldova devine subiect de drept internațional și adresează la ONU și OSCE cererea de a fi admisă ca membru cu drepturi depline în aceste organizații, și se declară disponibilă să adere la Actul Final de la Helsinki și la Carta de la Paris pentru o nouă Europă. La 3 septembrie 1991 are loc stabilirea frontierei de stat a Republicii Moldova și este semnat Decretul privind retragerea de pe teritoriul republicii a trupelor Armatei Sovietice. Astfel, la momentul declarării independenței, Republica Moldova cuprindea o suprafață de 33 700 km², avea o populație de 4 366 300 de locuitori, din care 53% locuiau în mediul rural, era organizată administrativ în 40 de raioane. La finele anului 1991, conform datelor Raportului dezvoltării umane al ONU, Republica Moldova se plasa pe locul 64 în lume.

România este prima țară care recunoaște independența Republicii Moldova și acest lucru se întâmplă la 3 septembrie 1991, lucru care a fost interpretat diferit: unii au considerat acest act ca un gest de prietenie și bună vecinătate, alții l-au considerat ca un gest de renunțare a României la ideea de reunire cu Basarabia, teritoriu ocupat abuziv de către URSS în 1940. Federația Rusă a recunoscut Republica Moldova în decembrie 1991. În august 1991 s-au stabilit relații diplomatice între România și Republica Moldova la rang de ambasadori. La început, a funcționat un consulat cu sediul la Iași, iar la 24 ianuarie 1992 a fost deschisă Ambasada Republicii Moldova la București.

La 8 decembrie 1991 au avut loc primele alegeri prezidențiale în Republica Moldova, la care au participat 92% din electorat, din care 67,49% au votat pentru Mircea Snegur, care devine primul președinte al Republicii Moldova, ales prin sufragiu universal. În aceeași zi, președinții Rusiei, Bielorusiei și Ucrainei – B. Elțin, St. Šuškevič și, respectiv, L. Kravčuk – au semnat, la Belovežskaja Pušča, acordul de înființare a Comunității Statelor Independente și au proclamat încetarea existenței URSS. În acest context, Mihail Gorbaciov demisionează din funcția de președinte al URSS, devenind astfel primul și ultimul președinte al URSS.

După evenimentele din august 1991, o bună parte a lumii a crezut că acest colaps al Uniunii Sovietice reprezintă detașarea de trecutul totalitar, realitățile însă s-au dovedit a fi altele pentru o bună parte din republicile ex-unionale. Inițiativa celor trei președinți de la Belovežskaja Pušča a fost oficializată la 21 decembrie 1991, la Alma-Ata, prin semnarea Declarației, Protocolului și Convenției cu privire la CSI. Pe lângă Rusia, Belarus și Ucraina, au mai aderat încă opt state, care între timp deveniseră independente. Mircea Snegur, președintele RM, a semnat din numele țării aderarea la această organizație, al cărei scop era menținerea legăturilor economice între fostele republici sovietice și dezvoltarea cooperării dintre ele. De fapt, liderii celor trei state au decis păstrarea unui format de colaborarea asociată sub umbrela unei structuri interstatale, prin care Rusia în-

cerca să-și păstreze pretențiile hegemoniste, fapt dovedit în anii următori. Multiplele încercări de fortificare a CSI-ului s-au soldat cu eșec. Astfel, în contextul conjuncturii politice din Europa de Est, CSI este o structură, în mare parte compromisă și ineficientă.

Oficial, Uniunea Sovietică a încetat să existe la 31 decembrie 1991. De atunci au trecut peste două decenii, dar întrebarea sociologului Dan Dungaciu, rămâne a fi actuală pentru societatea moldovenească – „Poți scoate RM din URSS, dar cum scoți URSS din RM?”³². Azi, Republica Moldova se mai confruntă cu un șir de probleme care își au originile în perioada regimului totalitar comunist și care nu sunt atât de ușor de depășit. Printre aceste probleme putem menționa aspectele de ordin identitar, nostalgia față de URSS, promovarea defectuoasă a reformelor economice, juridice, relația cu regiunea separatistă, dependența de piața energetică rusă etc.³³

În final, putem constata că anul 1991 a fost un punct de start al independenței, comun pentru majoritatea republicilor unionale. Dar, tranziția de la un regim totalitar la unul democratic s-a dovedit a fi diferită pentru fiecare stat post-sovietic. În linii generale, pentru cei mai mulți cetățeni post-sovietici, căderea sistemului sovietic a marcat începutul unui mare regres în toate sensurile: nivel de trai și sistem de protecție socială mai scăzut, accesul limitat la educație de calitate, servicii și alte resurse publice etc. De aceea, în primii ani după colapsul URSS nivelul suicidului în statele post-sovietice a crescut brusc³⁴ sau astfel se poate explica fenomenul nostalgiei după regimul sovietic.³⁵

³² Timpul, 4 iunie 2010, <http://www.timpul.md/articol/poti-scoate-rm-din-urss-dar-cum-scoti-urss-din-rm-11664.html> (ultima accesare 26.06.2011).

³³ See more details in following paper: S. Musteață, *The Republic of Moldova between its Soviet legacy and State building*. In: S. Musteață (ed.), *Two Decades of Development in Post-Soviet States: Successes and Failures*, Colecția Academica, 232, Iași, Institutul European, 2014, 227-255.

³⁴ D. Lester, *Suicide and homicide after the fall of communist regimes*. In: *Eur Psychiatry* 13, 1998, 98-100.

³⁵ Maya Nadkarni, Olga Shevchenko. *The Politics of Nostalgia: A Case for Comparative Analysis of Post-socialist Practices*. In: *Ab Imperio* 2, 2004, 482-518. Maria Todorova, Zsuzsa Gille, *Post-communist Nostalgia*, New York, Berghahn Books, 2010.